

nedeniyetin öyküsü **Esenbel** Türk ve süreçleri **Yumul** Bitmemiş bir proje **avaro-Yaşın** Cumhuriyetin ilk yılların-syonelleşmesi **Hammer** Norbert Eli-curamı: Eleştiriler ve gelişmeler **Im-kuramı** ve şiddet sorunu **Yontar** Nor-san bilimleri kavramı ve bilgi sosyo-nan-Türkleri ve tüketim çalışmaları de laikliğin tarihî dinamikleri **Yalçın-aşiretleri**, aşiret liderleri ve global n Zaman: Modern ve postmodern kaldırılması üzerine

rikiye'de mühendis ve mimarların sınıf-ı **Ansel** Dünyada teknolojik değişim ve in Mühendis, 1975 -2000 **Öngen** Teknik ırsal profili **Acar** Tasarımın ayrışan yol-re'de orman mühendisleri **Aydın** Genetik (sulluk ve gıda sorunu **Uğur** ve **Alkan** ilişkileri perspektifinden **MÜSIAD** **Berk** tmada çevirilerin yerleştirilmesi

an'ın etik iktisat önerisi **Ercan** ve **Özar** orileri ve Türkiye'de emek piyasası çalış-ncü 1980 sonrası dönemde Türkiye ima-ı-**Erendil** Denizli örneği üzerinden üretim işişen yapısı **Güler-Müftüoğlu** İstanbul yakkabı üretimi **Dedeoğlu** Aile, kadın sal cinsiyet rolleri **Tufan-Tannöver** Med-adin işgücü **Onaran** Türkiye'de yapısal mek piyasasının esnekliği **Akkaya** Türki-si grevler **Yücesan-Özdemir** Hegemonik : mavi yakalı işçiler **Yıldırım** Türkiye'de etimi uygulamaları **Dikmen** Küresel üre-mileri ve yeni dünya hiyerarşisi **Pınarcı**-lektif verimlilik ve sorunları **Ergür** Tele-ıda sıkıntı ve sanallığın erdemi

Sancar Demokrasi-insan hakları-hukuk devleti **Ballbar** Küresel şiddet çağında yurttaşlık ve sivillik **Mutman** İnsanlığın kıyısında: Haklar **Akal** Spinoza'da tutkular üstüne inşa edilen haklar **Kurtoğlu** İnsan hakları ve İslâm tartışmasında perspektif sorunu **Tarhanlı** Uluslararası suçlar ve insan hakları **Erözden** Ulus-devletler ile ulus-larüstü yargı organları ilişkisi **Inanıcı** Türkiye'de avukatlık ideolojisi **Özman** Erken Cumhuriyet döneminde hukukçu kimliği **Yeğen** Liberal demokrasiden radikal demokrasiye: Geçiş(sizlik)ler **Ökçesiz** Informal adalet

Aydın Yapısal uyum politikaları ve köylünün beka strateji-leri **Yenal** Türkiye'de gıda üretimi **Hann** Rize'de çay üreti-cileri **Sönmez** Fındık üretiminde kırsal dönüşüm **Bush** Mısır'da tarım reformu **Quintana-Bórquez-García** Meksika'da neo-liberal tarım politikaları **Çağlar** Orman köylüleri **Karaömerlioğlu** Halkevleri ve Halkçılık **Cantek** Köy romanlarında romantizm **Türkeş** Cumhuriyet dönemi köy romanları **Karaömerlioğlu** Rus popülizmi **Sirman** Gelişmecilik ve köy çalışmaları **Erkip** Boş zaman üzerine

Erdoğan Türkiye'de yoksulların kültürel temsilleri üzerine **Buğra** Kriz karşısında Türkiye'nin geleneksel refah rejimi **Pınarcıoğlu - Işık** Kent yoksullarının ağ ilişkileri: Sultan-beyli örneği **Insel** İki yoksulluk tanımı ve bir öneri **Oruç** Kü-resel yoksulluk ve Birleşmiş Milletler **Özgen** Kentte yeni yoksulluk ve çöp insanları **Şenol-Cantek** Ev kadınları ve yoksulluk **Türkeş** Türk romanında yoksulluk **Maktav** Türk si-nemasında yoksulluk ve yoksul kahramanlar **Cinlo** 18. yüz-yıl Selânik'inde yoksul kadınlar **Can** Şanlıurfa'da yoksulluk manzaraları **Koray** "Ötekileşen" yoksulluk **Arslan - Yetkin** Avusturya'daki Türkiyeli göçmenler üzerine bir sunuş

TRAVMAYLA BAŞETMEK

Doğmak ve ölmek	<i>Saffet Murat Tura</i>
Savaşta çocuklarını kaybetmiş Türk ve Kürt anneler	<i>Serpil Sancar</i>
Yakınlarını kaybedenler üzerine	<i>T. Ö. Olgun - Ş. Yüksel</i>
Travmatik yaşantıların yansımaları	<i>Ö. Y. Duman - E. Göka</i>
Travma sonrası stres hastalığı ve bilişsel-davranışçı tedavi	<i>Ebru Şalcıoğlu</i>
Deprem ve travma	<i>Sedat Işıklı</i>
Bir bağlantı koparma aracı olarak Türkiye'de cep telefonu	<i>F. Asuman Suner</i>
Menemen Olayı'nın analizi	<i>Nurşen Mazıcı</i>
Atatürk heykelleri ve Türkiye'de resmî tarihin görselleşmesi	<i>Faik Gür</i>
Travma kavramının talihsizliği	<i>Erdoğan Özmen</i>
Kamp: Deneyim, bellek, kuram	<i>Mahmut Mutman</i>
Alevi sorunu üzerine bazı düşünce ve öneriler	<i>Fazıl Hüsnü Erdem</i>
Türkiye örneğinde sınıf analizleri ve sınıf şemaları	<i>Ahmet Salih Aktaş</i>

Saffet Murat Tura Doğmak ve ölmek	8
Serpil Sancar Türkler/Kürtler, anneler ve siyaset: Savaşta çocuklarını kaybetmiş Türk ve Kürt anneler üzerine bir yorum	22
Tuba Özpolat Olgun - Şahika Yüksel Yakınlarını kaybeden kişilerin ruhsal durumlarının ve yas tepkilerinin karşılaştırılması	41
Özge Yenier Duman - Erol Göka Travmatik yaşantıların bireysel ve toplumsal yansımaları	70
Ebru Şalcıoğlu Travma, travma sonrası stres hastalığı ve bilişsel-davranışçı tedavi	91
Sedat Işıklı Deprem ve travma	105
F Asuman Suner Bir bağlantı koparma aracı olarak Türkiye'de cep telefonu: Kriz, göç ve aidiyet	114
Nurşen Mazıcı Menemen Olayı'nın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik analizi	131
Faik Gür Atatürk heykelleri ve Türkiye'de resmî tarihin görselleşmesi	147

DEĞİNİ

Erdoğan Özmen Travma: Kavramın talihsizliği	167
Mahmut Mutman Kamp: Deneyim, bellek, kuram	171
Fazıl Hüsnü Erdem Alevi sorunu üzerine bazı düşünce ve öneriler	182
Ahmet Salih Aktaş Sınıf analizleri ve sınıf şemaları: Türkiye örneğine ampirik yaklaşım	210
Nilgün Baykara Devlet üzerine yeni çözümler	229
Mutlu Binark Popüler bilinçlerin inşası, söylenler, adlandırmalar, konumlandırmalar ve kimliklenme: Bir sempozyumun ardından...	243

ABSTRACTS (İngilizce özetler)

Türkler/Kürtler, anneler ve siyaset: Savaşta çocuklarını kaybetmiş Türk ve Kürt anneler üzerine bir yorum

Serpil Sancar*

Bu yazı, son on beş yılda Türkiye'nin siyasal gündeminin ilk sıralarına yerleşen 'Güneydoğu'daki savaş' olgusunun çok açığa çıkmamış bir boyutuyla ilgili: savaşta çocuklarını yitiren Kürt ve Türk annelerin yaşadıkları ve düşündükleri üzerine bir yorum.¹ Bu yorum, 1999 yılında Ankara, Adana, Mersin, Diyarbakır ve İstanbul'da yaptığım bir araştırmanın verilerine dayanıyor.² Araştırma verileri, savaşta çocuğunu kaybetmiş 20 Türk ve 20 Kürt anne ile yapılan derinlemesine görüşmelerin bant kayıtlarından oluşuyor. Yaklaşık bin sayfayı bulan bu kayıtlarda savaşta çocuğunu kaybetmiş 40 annenin duyguları, düşünceleri, toplumdaki istekleri kendi dillerinden ve kendi sözcükleriyle yer alıyor.³

(*) Ankara Üniversitesi SBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Siyasetbilimi Anabilim Dalı.

- 1 Bu yorum, kendi veri alanı dışına başka hiç bir metne gönderme yapmayacak. Yorum, sadece kendi veri alanını oluşturan, savaşta çocuğunu kaybetmiş 40 kadının sözleri ile ilişki kurmayı deniyor. Bu yorumu yapan kişi olarak başka hiçbir metni bu yorumun doğruluğuna/yanlışlığına 'alet' etmek istemedim. Çünkü, bu 'keşfedici' amaç taşıyan bir araştırma. Araştırma, savaşta çocuklarını yitirmiş kadınları yaşları, eğitim durumları, sosyo-ekonomik durumları gibi 'sayısal' bilgilerle ele almayı amaçlamıyor. Niceliksel değil, niteliksel bilgi edinmeyi amaçlıyor ve bu amaçla bilgi olarak sadece kadınların sözlerini kullanıyor. Bu nedenle hiçbir resmî döküman, gazete haberi, akademik tez ya da politik iddia bu veri alanına dahil edilmedi. Kadınların kendi sözleri ile benim 'öznelliğim' arasında kurulan ilişkinin söze dökülmesi olarak bu yorumdan hatası ve sevabıyla tabii ki ben sorumluyum.
- 2 Bu araştırma TOSAV tarafından desteklendi. İki araştırma asistanının çalışması ile görüşmeler sağlandı ve araştırmanın gerçekleştirilmesi aşamasındaki düzenlemeler yapıldı. Kendilerine buradan teşekkür ediyorum.
- 3 Araştırmanın ilk aşamasında, savaşta çocuğunu kaybetmiş Kürt ve Türk anneleri ile iletişim kurmak için gerekli adres, isim tespiti çalışması yapıldı. Bunun için Zübeyde Hanım Şehit Anaları Vakfı, Tutuklu ve Hükümlü Yakınları Derneği gibi organizasyonlarla ilişki kuruldu. Bu örgütler aracılığıyla Ankara, Adana, Mersin, Diyarbakır ve İstanbul'da yaşayan ve savaşta çocuğunu yitirmiş kadınların isim ve adresleri saptanarak hepsi tek tek telefonla arandı ve görüşme isteğini kabul edenlerden randevu alındı. Daha sonra söz konusu beş ilde yaşayan kadınların evlerine gidilerek tek tek görüşüldü. Bu yüz yüze görüşmelerde kadınların yalnız olmasına dikkat edildi. Birkaç görüşmede eşleri de yanında olan kadınlar dışında hepsiyle yalnız görüşüldü ve görüşmelerde baştan sona ses kaydı yapıldı. Her bir görüşme ortalama 1.5 saat sürdü.

Bu yazı, görüşme yapılan kadınların kendi sözlerini buraya getirmeyecek; bu ancak çok daha geniş kapsamlı bir metin içinde gerçekleşebilir. Onun yerine, bu görüşmeler hakkında benim düşündüklerim ve yorumlarım bu yazının konusunu oluşturuyor.

Savaşta çocuğunu kaybetmiş kadınlarla görüşmeye başlamadan önce yapmak istediğim araştırmanın amacını kendi notlarıma şöyle aktarmışım:

- savaşta çocuğunu kaybetmiş kadınların çocukları ile kendileri arasında nasıl bir ilişki tanımladıkları, yani kendi annelik deneyimleri hakkında neler anlattıklarını dinlemek (anne-çocuk ilişkisi),
- kadınların savaşla ve ölümle nasıl tanıştıklarını anlatılmak (savaş/ölüm-annelik ilişkisi),
- kadınların, savaşın nedenleri ile savaşın kendi yaşamlarında yol açtığı sonuçlar hakkındaki kişisel anlatılarını kaydetmek; bu anlatılardan kadınların Türkiye'de devlet, toplum ve siyaset hakkındaki görüşlerini saptamak, (savaş-siyaset ilişkisi),
- kadınların daha iyi bir yaşam ve barış için yapmak istediklerini öğrenmek (annelik-siyaset ilişkisi).

Yapmak istediğim şey, savaşta çocuğunu kaybetmiş kadınların bir kadın, bir anne, bir Türk/Kürt ve bir vatandaş olarak kendilerini ve yaşadıklarını nasıl tanımladıklarını, hangi sözcüklerle ve işaretlerle ifade ettiklerini görmektir. Bunu yaparken kadınların yaşadıkları eve giderek, bu mekânda savaşın, ölümün ve yaşama devam etme stratejilerinin göstergelerini izlemek istedim. 'Evlat acısı' ile yaşamları alt üst olmuş kadınların yakın sosyal çevredeki diğer çocukları, kocaları, arkadaşları/komşuları ile ilişkilerini nasıl sürdürdüklerini merak ettim. Merak ettiğim başka bir konu ise, kadınların kendi yaşamlarından, ölümden, savaştan, kendilerine göre çözümün nerede olduğundan konuşurken, bütün bu yaşadıklarını siyasal olanla nasıl ilişkilendirdikleri oldu.⁴

Genç yaştaki oğlunun/kızının savaşta ölümünü yaşamış annelerle yapılan

- 4 Görüşme yapılan kadınlarla araştırma boyunca soru-cevap şeklinde bir ilişki kurulmadı ve doğrudan, kapalı-uçlu sorular sorulmadı. Örneğin, 'Siyaset/devlet/savaş hakkında ne düşünüyorsunuz?' gibi bir soru görüşmelerde yer almadı. Bunun yerine, tamamen esnek, sohbet şeklinde yürütülen görüşme yaptık. Bu 'sohbet', genellik, ölen çocuğunun nasıl biri olduğu, nasıl öldüğü ile başlayıp kendi doğal akışı içinde devam etti. Bu yazıda yer alan bütün yorumlar, bu sohbet içinde konuşulanların bir tür 'anlatı' olarak ele alınması ve bu anlatının bende yarattığı düşünceler şeklinde oluştu. Sadece, görüşme bitmeden önce, 'Sen çözümünü nerede görüyorsun?' türü küçük bir yönlendirme sorusu -eğer sohbeti yürüten kadınlar 'sorunların nasıl çözüleceği'ne ilişkin o âna kadar bir görüş belirtmemişse- soruldu. Bu soru genellikle bütün kadınlara soruldu; çünkü, hemen hepsi, böyle bir soru ile karşılaşmadan 'çözüm' hakkındaki görüşlerini sohbetin doğal akışı içinde dile getirmedi. Bu nokta benim için dikkat çekiciydi ve neden böyle olduğunu düşündüm. Galiba neden, kadınların yaşadıkları sorunları dile getirmeyi alıştıkları toplumsal pratiğin siyasal niteliği ile ilgiliydi. Onlar, 'Derdin ne?' sorusunun kendilerine sorulmasına çok alışmışlardı; ama 'Çözüm hakkında ne düşünüyorsunuz?' sorusunu hemen hiç duymamışlardı. Onlardan beklenen sadece mağduriyetlerini dile getirmek, ama 'sorun çözüme' noktasında işe karışmamak ve sorumluluğu başkalarına (siyasaliler, örgüt yöneticilerine, erkeklerle!) havale etmekte belki de. Eğer durum böyleyse, görüşme yapılan kadınların 'vatandaş' kimliği ile mesafeleri hakkında bir öngörde bulunma olanağı ortaya çıkıyordu.

sohbetlerin tahminimden öte bir duygusal gerilim yarattığını burada söyleyemiyim. Çünkü, kadınların yaşadıklarını ve duygularını sözle ifade etmekte çok zorlandıklarını ve hatta çoğu zaman bunun olanaksız olduğunu bu sohbetler boyunca gördüm. Görüşmelerin kaydedildiği bantların önemli bir kısmı ağlama, iç çekme kayıtlarıyla doldu.⁵

1. Eller, yüzler, bedenler ve evler

Savaşta çocuğunu kaybetmiş kadınların en etkileyici yanları elleri, yüzleri ve oturuşlarıydı. Çocuklarının ölümünden bahsederken kadınlar ellerini nereye koyacaklarını şaşırıyorlardı ve o eller havada tuhaf hareketler yapmak zorunda kalıyordu. Kendi yüreklerinde nasıl yaşadıklarını tam da bilemediğim 'ölüm'den -hem de kendi çocuklarının ölümünden- söz ederken annelerin çoğunun yüzünde -ölüm katılığı ve soğukluğuna benzer- bir donukluk geçip gidiyordu. Çok derin bir duygusallık dünyasında anlamlandırılmış olduğu anlaşılan bu 'ölüm'ün, söze dökülüp dışsallaştırılma zorunluğu ile karşılaştığında, konuşan açısından anlamından çok şey yitirdiği açıktı. 'Ölüm' hakkında konuşmak bir 'yabancılaşma' olarak yaşıyordu ve bu duygu annelerin yüzünde görülüyordu. Çocuğunun nasıl öldüğünü anlatan bir annenin bedeni ise oturduğu divanın kenarına doğru hareket ediyor ve burada çok güvensiz, sanki kayıp, düşüp, yok olacakmışcasına eğreti bir şekil alıyordu. Hafif titremeler ile vücut kasılıyor; küçülüyor ve sanki tekrar annesinin karnındaki güvenli dünyaya geri dönmek istercesine toplanıp, büzülüyordu.

Savaşta çocuklarını kaybetmiş annelerin hemen hepsinin (2-3 kadın hariç) evi büyük kentin kenar mahallelerindeydi. 'Orta-alt' sınıf semtlerdeki konforsuz apartman daireleri kadar -hatta daha çok- biriketten yapılmış, derme-çatma gecekondular da vardı bu evlerin içinde. Evler genellikle sade döşenmiş ve kadınların yaşamlarının önemli bir bölümüne mekân teşkil ettiği anlaşılan canlılıktaydı. Bu evlerin içerden görünümünün ve kullanım tarzlarının kadınların yaşadıkları travma ile ilişkili olduğunu gördüm. 'Yerleşik' evlerde genellikle ucuz ama gösterişli mobilyalar, süslemeye ve estetik zevklere yönelik çeşitli objeler dikkat çekiyordu. Bu tür evler bir 'ev kadını'na yaraşır temizlikte

5 Araştırmaya yardımcı olan araştırma asistanı arkadaşlarımla birlikte görüşmeler sırasında zaman zaman duygusal olarak çok zorlandığımızı burada belirtmeliyim. Görüşmeler sırasında içimizden biri, bir bahane ile yan odaya ya da evden dışarı giderek gözyaşlarını sakınlandırmaya çalışıyordu. Çocuğunu savaşta kaybetmiş bir annenin gözyaşları karşısında soğukkanlı bir duruşun olanağı ve bence gereği de yoktu. Bu durum görüşmeler boyunca sürdü ve görüşmeler bittikten uzun süre sonra da etkisini devam ettirdi. Kendi adıma söylemeliyim ki benim için hiçbir şey bu kadınlarla görüşmeden önceki gibi değil. Dünyanın neresinden olursa olsun gördüğüm bir savaş ve ölüm sahnesi beni çok etkiliyor. Artık, savaşa karşı en etkili şeylerden birinin bizzat savaşta yakınlarını kaybetmiş insanların, yüzleri, sözleri ve yaşamları olduğunu düşünüyorum. Artık, savaş muhabirlerinin ölenleri değil, geride kalanların yaşamlarını haber olarak göstermeleri gerektiğini düşünüyorum.

ve düzendeydi. Evin bir köşesi ölen çocuğun çeşitli boy resimleri ile bir tür müze şeklini almıştı. Ev, baştan sona 'ölüm'ün izlerini taşıyordu.

Bir başka tür ev ise 'göçmüş ev' olarak nitelenebilecek evlerdi. Bu evler savaş nedeniyle yaşadıkları topraklarını/köylerini/mahallelerini terk etmek zorunda kalan bir kısım Kürt kadınların evleriydi.⁶ Bu tür evlerde sadece eski kilimler, minderler ve kırık dökük eşyalar göze çarpıyordu. Hiçbir estetik objenin göze çarpmadığı 'göçmüş' evler ev sahibi kadının hiçbir kişisel özelliğini yansıtmıyor ve 'kadınsı' hiçbir özellik taşıymıyordu: 'göçmüş' evler cinsiyetini yitirmişti. Dikkati çeken, kenarda oturan bir iki yaşlı, ortalıkla 3-5 genç kadın ve çok sayıda çocuktu ve görünen derin yoksulluktu. Bu evlerde 'ölen'in izine rastlanmıyordu; ölüm yoksulluğa karışarak bu evlere damgasını vurmuştu.

2. Ölümün anlamı, çocuğun değeri

Annelik, toplumsal bir kimlik olarak, çocuklarıyla kurduğu bireysel duygusal ilişkinin derinliği ve niteliği ile belirleniyor. Bu ilişkinin duygusal niteliği, annenin 'karşılıksız' emeğine dayalı sevgi, koruma ve yetiştirme olarak ortaya çıkıyor. Anneler, karşılıksız bir emek ile büyüttükleri çocuklarını zamansız -ve hatta anlamsız- bir nedenle kaybettiklerinde büyük bir travma yaşıyorlar. Hemen hepsi hayatlarının geri kalan kısmını duygusal/ruhsal olarak sakatlanmış insanlar olarak sürdürüyor. Anneler çocuk yetiştirmek için kapandıkları evlerinde dünya ile bağlantıları olan çocuklarına kendilerinden daha fazla önem veriyorlar. Bu bağ, çocuğun ölümü nedeniyle kopunca da kendi benliklerinin önemli bir kısmını yitirmiş oluyorlar. Çoğu, bu durumu telafi edebilecek çeşitli yaşam stratejilerini zamanla geliştirebiliyor. Ama, hiçbir şey eskisi gibi olmuyor.

Türk anneler: Beklenmeden gelen ölüm, şehitlik ve annelerin rüyaları

Türk anneler 20-25 yaşlarındaki oğullarını devlete asker vermiş kadınlar. Onlar, oğullarının ölmesini değil, askerden bir toplumsal statü kazanarak (askerliğini yapmış erkek) dönmelerini beklerken 'evlat acısı' ile karşılaşıyorlar: oğlu 'şehit' oluyor. Oğlu 'şehit' olmuş anneler sözlerden çok, duruşları, bakışları ve göz yaşlarıyla anlatıyorlar yaşadıklarını. Onlar, nedenini ve niçinini bilmedikleri ölümle karşı karşıya kalmış; ömür boyu duygusal olarak sakatlanmış insanlar. Çoğu, çocuklarının neden öldüğünü açıklayamıyor kendi kendine. Tek açıklayıcı söz: şehitlik. Bütün yaşadıklarını bu sözcüğün onlara sunduğu olanak ile tanımlıyorlar.

6 Görüştüğüm Kürt kadınlar arasında az sayıda orta ya da orta-üst sınıftan olan da vardı. Bunlar göç etmiş olsalar da bundan çok fazla etkilenmemiş, görece daha varlıklı ve genellikle Kürt aşıretlerinin önde gelen ailelerinin evleriydi. Bu tür Kürt kadınların evleri ile Türk kadınların evleri arasında görünür bir fark yoktu. Bu evlere savaş doğrudan değil, ancak dolaylı olarak girmişti. Buradan çıkarak, savaşın kadınların evlerini sadece etnik temelde değil, aynı zamanda sınıfsal temelde de etkilediğini söyleyebiliriz.

lamak zorundalar. Hepsi çocuklarının ölümüne yol açan olayı (çatışma, pusuya düşürülme, mayına basma, çığ altında kalma, bombalanma) her ince detayına kadar biliyor, araştırıyor, öğreniyor. Ölüm anlatısı onların yaşamında tekil bir anlatı; başka hiçbir anlatıyla birleşmiyor. Sadece, öylesine gelmiş ve kaçınılmaz biçimde yaşanmış bir olay. Ama, çok somut ve gerçek. Bu kadar çıplak bir gerçekliğin birlikte yaşanabilir, başedilebilir, taşınabilir bir anlatıya dönüştürülmesi gerekiyor. Bunun en yaygın yolu: annelerin rüyaları. Annelerin önemli bir kısmı ölmeden kısa bir süre önce çocuklarını rüyalarında gördüklerini söylüyorlar; onlara malum oluyor 'ölüm'. Ölümünden sonra da oğullarıyla rüyalarında konuşmaya devam ediyorlar. Çocuklarını askere gönderirken düşünmedikleri ölümü, çok yaklaştığında sezmeye, öngörmeye başlıyorlar. Rüyalarla 'mistikleşen' ölüm yine de onlar için nedensiz ve anlamsız. Bunun ifadesi de 'kader' oluyor.

'Şehit' anneleri için ölüm adil değil; onlar gibi yoksul ve garibanların çocukları ölüyor, ama zenginlerinkine bir şey olmuyor. Bu adaletsizlik onları zaman zaman isyana götürüyor. Bu öfke 'siyasiler'e yöneliyor; tek rahatça suçlayabilecekleri onlar oluyor. Çoğu, ölen çocuğunun mezarının bulunduğu 'Şehitlik'i çok sık ziyaret ediyor ve Şehitlik'in "ayağına giyecek terliği olmayanlarla dolu" olduğunu söylüyorlar. Anneler, kendi çektikleri acıyı algılamayan herkese öfkeli. Bu öfke şehitlikle ilgili dinsel ve milli anlatılarla karşılaşınca sakinliyor; bazen bir tevekküle, bazen de bir kahramanlık duygusuna dönüşüyor.

Türk anneler: Kazanılan statü olarak 'şehit anası'

Şehitlik, dinen kutsanmış, yüceltilmiş bir olay. Şehit olanın, hem kendisi, hem sülalesi 'öteki dünya'da rahat olacak; Tanrı tarafından ödüllendirilecek. Oğlunu yitirmenin bir telafi yolu bu: dinen yüceltilmiş, özel önem ve prestij atfedilmiş bir şeyi başarmış olmak. Oğullarının elde ettiği bu prestij, onların ölümü ile annelere geçiyor ve onları da rahatlatarak, toplumsal olarak saygın bir konuma getiriyor. Önceden sıradan ev kadınları olan bu kadınlar artık herkesin elini öptüğü, önemli devlet adamlarının başsağlığı dileyip, bayramlarda mesaj gönderdiği bir insan oluyor.

'Şehit olma'nın sağladığı prestij sadece dinsel kökenli değil. 'Vatan uğruna ölmek' bu insanların hayatta kazanabileceği önemli konumlardan biri. 'Vatan uğruna ölmek', topluma önemli bir hizmette bulunmuş bir insanın konumunu, ölene ve yakınlarına sağlıyor. Elde edilen bu toplumsal değer ve prestij, ailenin duygusal ve maddi kaybının karşısına konuyor: böylece hayat daha kolay çekilir hale geliyor.

Anneler şehit olan çocuklarının kişiliğini yarı peygamber niteliğine yüceltiyorlar; hatasız, anlayışlı, sevgi dolu, akıllı ve uyumlu bir çocuk hatırlıyorlar. Anneler, ölen çocuklarının odalarını, anılarını, eşyalarını kutsallaştırılıp, bir ev müzesi haline getiriyor. Ölen oğlunun yatağını, elbise dolabını ve kişisel eşya-

larını aynen 7 yıldır saklayıp, her gün temizleyen anneler var. Ölen çocuğun Şehitlik'teki mezarı ise evin bir parçası gibi algılanıyor; sık sık yıkanıp, temizleniyor, çiçeklerle, vazolarla, resimlerle süsleniyor. Ölüm kabullenilmiyor, sadece 'yaşama uyduruluyor' ve katlanılacak hale getiriliyor. Anneler için çocuklarının ölümü nedensiz; sadece katlanılacak bir acı.

Oğullarını askere gönderen annelerin anlatılarında dikkati çeken başka bir özellik, erkeksi değerlerin yüceltiildiği kültürel düzeyde ortaya çıkıyor. Oğullarının asker kıyafetleriyle, silahlarla, komando kıyafetleriyle çektiikleri resimleri evlerinin her tarafına asarak bunu bir prestij unsuru olarak sembolleştiriyorlar; hizmet şilteleri, madalyalar ve başarı belgeleri bu sergilemeye eşlik ediyor. Anneler, çocukları hakkında yaptıkları duygusal konuşmalarda oğullarını boylu poslu, cesur ve "on kişiyi haklayabilecek güçte" gibi nitelemelerle tanımlarken, diğer yandan da, onların duygusal, iyi kalpli, saygılı, yumuşak, kendi halinde bir kişiliğe sahip olduğunu belirtiyorlar. Oğullarının şiddet yanlısı olabileceğini hiçbir anne kabul etmezken, ölebileceklerine dair bir önkabule de sahip olmadıklarını görüyoruz. Ölüm, onlar için doğal bir sonuç değil; bir sürpriz. Oğullarını askere göndermemek gibi bir düşünceye sahip olmadıkları gibi, onların bir savaşa gittiğini de kolay kolay algılamıyorlar. Anneler bir savaş içinde yaşamıyorlar; onlar sadece oğullarını 'devlet'e gönderiyorlar. Bunu çevreleyen erkeksi kültürel değerler onlara çatışmalı ve sorunlu gelmiyor. Bu durum, çocukları gönüllü olarak Güneydoğu'ya, savaşmaya giden anneler için bile büyük ölçüde böyle. 'Öldürmek' ve 'ölmek' fiilleri birbiriyle ilişki kurmuyor; 'vatan için öldürmek' ile 'insan öldürmek' ayrı dünyalara ait fiiller olarak algılanıyor.

Çocuğu ölen annenin sosyal çevresi ile ilişkisi değişiyor. Artık onu en çok anlayanlar ailesi ya da komşuları değil, kendi gibi oğulları şehit olmuş diğer analar. Hemen hepsi kendi oturdukları semtin yakınında ya da aynı şehirdeki diğer şehit analarını tanıyor ve görüşüyorlar. Bu görüşmelerin büyük bir kısmı Şehitlik'te gerçekleşiyor. Her hafta -bazen daha sık- ziyaret edilen şehitlik kadınların bir tür rahatlama mekânı. Orada ağlayıp, orada oğullarıyla buluşup, orada kendilerini anlayan yeni arkadaşlar ediniyorlar. Çoğu evinden çıkıp bir yere gitme alışkanlığına sahip olmayan kadınlar sık sık, tek başlarına Şehitlik'e gidiyorlar ve orayı bir sosyal mekân haline getiriyorlar.

Kürt anneler: Anne-çocuk ilişkisinin 'siyasi'leştirdiği kadınlar

Kürt anneler savaşla ve çocuklarıyla kurdukları duygusal ilişkiler açısından Türk annelerden farklılaşıyor. Bu farkların en önemli kaynağı, onların çocukları ve diğer yakın akrabaları ile birlikte bir savaş ortamını somut olarak yaşamaları ve bu nedenle evlerini, yaşadıkları doğal toplumsal çevreyi (köyünü ya da yaşadığı mahalleyi) terk ederek göç etmek zorunda kalmaları. Bu travmatik değişim Kürt annelerinin anlatılarını Türk annelerden farklılaştırıyor ve birbirle-

rine yaklaşıyor. Kürt annelerin anlatılarının kendine özgü bir politik anlatının içine yerleştiğini görüyoruz. Türk annelerden daha homojen ve daha sıkı yapılandırılmış bir siyasal anlatı bu.

Kürt annelere çocuklarının ölümünü ve şimdiki yaşantılarını sordüğümüzda, hemen hepsi yaşam öykülerini anlatmaya çocuklarının uğradığı haksız baskı ve işkenceleri anlatarak başlıyorlar. Çoğunun çocuğu daha çok küçük yaşta (13-18 yaş) Kürt hareketi ile ilgilenmeye başlar başlamaz polis (devlet) baskısı ile karşılaşılıyor. Bazılarının baskı ve işkence görme nedenleri kendileri değil, babaları ya da diğer kardeşlerinin Kürt hareketi ile olan ilgileri oluyor. Bu anlatılarında, devlet tarafından Kürt hareketi ile ilgilenenlere yöneltilen baskı ve işkencenin bireysel bir nitelik taşımadığı; ailenin, hatta yakın akrabaların -çoğunlukla erkek ya da genç- üyelerine de yöneldiği gözleniyor. Aileden bir kişinin PKK, ya da HADEP ile ilişkisi bütün ailenin yaşamını değiştirecek sonuçlara yol açıyor. Siyasal ilgi ve siyasal suç bireysel kalmıyor; aile ya da yakın akrabalara ilişkin bir toplu ilişkilendirme ile ortak yaşanan bir olgu niteliğine bürünüyor. Baskı ve işkence anlatısı giderek 'dağa çıkma' gerekçesine dönüşüyor. Dağa çıkmayanlar ya 'faili meçhul' cinayetler sonucu yaşamlarını yitiriyorlar ya da uzun süreli hapis cezalarına çarptırılıyorlar. Dağa çıkanların ise çok uzun bir süre geçmeden ölüm haberleri geliyor.

Görüştüğümüz Kürt anneler genellikle çok çocuklu (4-10), kırsal kökenli, orta alt gelir grubuna dahil kadınlardı.⁷ Onların da çocukları 'şehit' olmuştu. Kürt anneler dağa çıkan ve 'şehit olan' çocukları hakkında kişisel duygularını anlatarak konuşmaktan çok, mesafeli ve politikleşmiş bir dil kullanarak konuşuyorlardı. Kürt annelerin gözünde kendi çocukları -tıpkı Türk annelerde olduğu gibi- kusursuz, iyi kalpli, akıllı, etrafında sözü dinlenen ve yumuşak kişilikte çocuklardı. Ama Kürt anneler, ne çocuklarının küçüklüklerine ait hikâyeler anlattılar; ne de onları rüyalarında görüp, dünyayı bu rüyaların içinden yorumladılar. Kürt annelerin hikâyeleri oldukça basitti: baskı ve işkence gördü; inanıyordu; dağa çıktı; öldürülmüş. Onların gözünde de artık ölen çocukları, tıpkı Türk anneler gibi 'şehit' olarak nitelendiriliyordu.

Anneler ile çocukları arasındaki duygusal ilişkisizlik gibi duran bu özelliğin yorumunu yapmak hiç kolay değil. Kürt annelerin 'daha az anne' sorumluluğuna sahip olduğu gibi kolay bir yorum ise çok yanlış. Onlar da gözleriyle, elleriyle, bedenleriyle anlatıyor aslında acılarını; araya bir söz katıp duygularına 'yabancılaşmak' istemiyorlar. Onlar, Türk annelerden farklı olarak evlerinin duvarlarını ölen çocuklarının boy boy resimleriyle süslememişler; evlerinin köşelerini bir mezar-müze haline getirmemişler -ya da getirememişler-. Duvar-

7 Görüştüğümüz Kürt annelerin bir kısmı okumaz-yazmazdı, Türkçe bilmiyorlardı ve bu nedenle tercüman aracılığıyla konuştuk. Bunların içinde ilkökul mezunu olanlar Türkçe konuşuyordu. Türkçe bilenler bunu okuldan ya da okula giden çocuklarından öğrendiklerini belirttiler. Bunların içinde eşi devlet memuru olanlara da rastladık.

lara asacak madalyalar, üstün hizmet belgeleri yok. Kürt annelerin evlerinde çocuklarına ait görünür hiçbir iz yok. Çocuklarının resimleri, ancak konuşmanın bir aşamasından sonra, saklı gizli yerlerden çıkıp geliyor; o da genellikle küçük, silik ve tek bir vesikalık fotoğraf.

Kürt anneler ile çocukları arasındaki duygusal ilişkinin gizlenmişliği anne duygusallığı ile 'şehit anası' kimliği arasındaki çok dile getirilmemiş bir gerilimi de yansıtıyor. Annelerin, çocuklarını anlatacakları dile 'siyasal anlatı'nın vurduğu damga bu duygusallığın dışavurumunu engelliyor. Anneler, çocukları hakkında 'politikleşmiş' bir dille konuşuyorlar; çocukları ile olan ilişkilerini devletin baskısı, Kürt olmaktan dolayı uğradıkları ayrımcılık ve şiddet anlatısı ile birleştirerek dillendiriyorlar. Onların çocukları bir 'dava' uğruna şehit olmuş ya da 'faili meçhul' cinayete kurban gitmiş gençler. Çocuklarının başına gelen bu felaket tekil bir olay değil; bir bütünün parçası. Bu 'bütün', bir yandan ailenin diğer fertlerinin de baskıya maruz kalmasına, hapse girmesine ya da işkence görmesine yol açıyor; öte yandan da, anneleri de daha büyük bir siyasal olgunun, 'Kürt kimliği' davasının bir parçası haline getiriyor. Kürt anneler, başlarına gelen trajik olaylar nedeniyle anneliği bir politikleşme süreci olarak yaşıyorlar; annelik politik bir kimliğe dönüşerek 'dava'nın bir parçası haline geliyor. Hemen hepsi devlet, siyaset, Kürtlük, haklar, kimlik gibi kavramlar kullanarak konuşuyor. Onlar, yaşanan savaşın bir parçası haline dönüşüyor ve bu dönüşümün bedelini çocuklarını yitirerek, göç etme zorunda kalarak, yoksullaşarak ödüyorlar. Öte yandan, bir 'şehit anası' statüsü kazanarak -tıpkı Türk anneler gibi- yeni bir toplumsal kimlik ediniyorlar ve ödedikleri bedellerin telifisini isteme hakkını kendilerinde görmeye başlıyorlar. Onlar da, aynı Türk anneler gibi, savaşta çocuğunu, kocasını, kardeşini yitirmiş kadınlardan yeni dostlar ediniyorlar; ölümün yol açtığı yeni arkadaşlıklar, birbirinin derdinden anlayan kadınlardan oluşan bir kadın çevresi meydana getiriyor.

Çocuklarının mezarını bilmeyen Kürt anneler

Çocuğu dağa çıkıp silahlı çatışmalarda ölen Kürt anneler için 'ölüm' çoğu zaman -Türk annelerden farklı olarak- öngörülmemiş bir şey değil. Hatta, bazıları daha önce 'faili meçhul' biçimde öldürüleceklerine inandıkları çocuklarının dağa çıkarak birkaç sene daha fazla yaşayabildiğini düşünüyor. Ölüm, orada ya da burada, anneler için yaşamın bir parçası haline gelmiş. Hepsi, yakın çevrelerinden birkaç kişinin ölümünü yaşamış kadınlar.

Türk annelerden farklı olarak, Kürt anneler için çocuklarının ölümü nedensiz ve anlamsız değil; onlar için ölüm anlamsız değil ama adaletsiz. Çocukları bir 'dava' uğruna ölüyorlar; bu dava anneler için yabancı değil ve kendilerini de bu davanın bir parçası olarak görüyorlar. Kürt anneler için ölüm, öngörüle bile, katlanılması zor bir durum. Çünkü bu ölüm olağan biçimde yaşanmıyor.

Çoğu, çocuğunun öldüğünü sonradan ve dolaylı yollardan öğreniyor. En büyük sorun ise, çocuğunun cenazesini alıp, onu bir mezara kendi eliyle gömemek. Dağda ölenlerin ya cesetleri bile bulunmuyor, ya yeri bilinmeyen mezarlıklarına gömülüyor, ya da, bu mezarlar ziyaret olanağı olmayan boşaltılmış bölgelerde bulunuyor. Az sayıda anne, çocuğunun cenazesini alıp kendi istediği bir mezarlığa gömebilme şansına sahip olmuş. Bazılarının çocuklarının cesedi parçalandığı için ise ne bildiği, ne de bilmediği yerde bir mezar bile yok.

Bir kısmının daha 'bıyığı bile terlemeden' ayrıldığı oğulları ancak 'bıyıkları çıktığı' zamana kadar yaşama şansına sahip oluyorlar. Ölümün ayırdığı anne ile çocuğu -geride mezar gibi sembolik bir mekân dahi kalmadığı için- hiçbir şey tekrar biraraya getirmiyor; geriye büyük bir hiçlik duygusu kalıyor. Bu boşluk, annelerin duygusal bağılıklarını çocuklarının inandıkları 'Kürt kimliği'ne yönlendirmelerine yol açıyor. Çocuklar ölüyor; anneler, 'şehit annesi' olarak politik bir konum kazanıyorlar. Annelerin yaşamında oluşan boşluk başka bir yönde dolduruluyor.

Ölümden sonra geride kalan: Yoksulluk ve erkeksiz kadın cemaatleri

'Ölüm'den geride kalanlar daha güvenli bölgelere göçüyorlar. Göç, aslında ailenin evini, toprağını ve alıştığı yaşama düzenini yitirmesi anlamına geliyor. Evin bombalanması, köyün yakılması ya da devam eden baskı nedeniyle, geride kalanlar daha büyük kentlerin kenar mahallelerine göç ediyorlar. Yeni yerleşilen yerler yine Kürt yakınların, akrabaların içiçe oldukları mekânlar oluyor. Buralarda derme çatma gecekondu, yarım yapı evlerde oturuyorlar. Bu evler genellikle doğru dürüst asfalt yolu olmayan mahallelerde, birkaç odadan oluşan evler oluyor.

Geride kalanlar genellikle kadınlar ve çocuklar ile az sayıdaki yaşlı erkeklerden oluşan aileler haline dönüşüyor. Kadınlar ve çalışabilecek yaşa gelmiş çocuklar para kazanacak bir iş bulma derdine düşüyor. Örneğin Adana'da kadınlar düşük ücretli tarım işçiliği yaparak geçimlerini sağlıyorlar. Diyarbakır'da ise bu olanak da yok. Göç sonrası yaşam savaşı veren kadınlar, kocalarını ve oğullarını yitirmiş, küçük çocukları ile yalnız kalmış kadınlardan oluşuyor. Ancak çocuklarının karınlarını doyuracak kadar para kazanan bu anneler için çocuklarının okuyup 'adam olması' hayali bile yok. Göç sonrası yeni bir yaşama başlamış Kürt kadınların dertleri 'eğitim'⁸ değil, 'geçim'.

Göç ve yoksullaşmanın birlikte yaşandığı bu süreçte erkeklerin, özellikle

8 Kürt anneler için 'eğitim'in değerinin çok düşük olduğunu büyük bir hayretle gözledim. Çocuklardan bahsederken 'keşke okuyup kendini kurtarsa' diye bir hayal kurmuyorlar. Onlar için 'eğitim' bir çözüm gibi görünmüyor. Çocuklarını okula 'sıradan bir iş' olarak gönderiyorlar izlenimine kapıldım. Bu durum Türk ve Kürt annelerin kendi çocuklarına ilişkin talepleri açısından önemli bir fark olabileceğini gösteriyor ve başka bir araştırmaya konu olabilecek kadar da önemli görünüyor.

genç erkeklerin ortadan yok olduğu gözleniyor. Dağa çıkma, hapse girme, yurt dışına kaçma ya da kalabalığına girip kaybolabilecekleri büyük kentlere (İstanbul gibi) gitme ile aileden kopan genç erkekler bazen karılarını ve çocuklarını da anneleriyle birlikte bırakıyorlar. Böylece geride kalanların çocukluğu kadın ve çocuklardan oluşuyor. Hiçbir eğitimleri ve donanımları olmayan bu kadınlar büyük bir yoksulluk ile karşı karşıya kalıyorlar. Sonuçta, kadınların yükü artıyor; erkeklerin siyasetle uğraştığı yerde kadınlar bu siyasetin bedelini ödeyerek yaşıyorlar.

3. Kürt ya da Türk olmak ve savaşmak (I)

Savaşta çocukları ölen Kürt ya da Türk annelerin çocuklarını öldürenlerin ve kendilerinin etnik kimlikleri hakkında anlattıkları dikkat çekici bir özellik gösteriyor. Görüştüğümüz kadınların hiçbiri 'öteki' kimliğe açık, genel ve tanımlanmamış bir husumet yöneltmiyor. Bu konularda konuşurken sözcüklerin çok itina ile seçildiği, kendilerini etnik bir çatışmanın bir tarafında gösterecek yanlılıklardan kaçınmaya çalıştıkları gözleniyor.⁹

"Kürtlere değil, PKK'ya ve Apo'ya karşıyız."

Türk asker anneleri yaşadıkları acıyı genellikle nitelikle zorluk çekiyorlar. Savaş sözcüğü onlara çok yabancı. Savaşı bir başka ülke/devlet ile yapılacak bir çatışma olarak görüyorlar. Bu nedenle belirgin bir savaş algılamaları yok. Anneler yaşadıkları toplumsal çevrede bir çatışma ve savaş ortamı algılamıyorlar. Savaş onların hayatına sadece oğullarının ölümü ile giriyor ve tekil bir olay olarak kalıyor; bu olanlar sadece bir 'terör'. Annelerin konuşmaları arasında 'kardeş savaşı' sözcüğünün zaman zaman geçtiğini görüyoruz. Ama, bunun anlamsızlığı ve olanaksızlığı bu konuşmaların hemen arkasından söyleniyor. Onlara göre Müslüman olan ve aynı topraklarda birlikte yaşayan insanlar arasında savaşın bir anlamı olamaz.

Türk annelerin çoğu savaşın neden çıktığı ve PKK'nın ne istediği hakkında bir fikre sahip değil. Çocuklarının ölümüne yol açan olayların nedenleri hakkında -popüler anlatılar dışında- bir kanaat oluşturmuyorlar. Çoğu, hayatında ve yakın çevresinde Kürt tanımıyor; tanıdıkları tek tük Kürtlerin de 'iyi insanlar' olduklarını söylüyorlar. Çocuğu savaşta ölmüş ailelerin, Kürtler ile somut bir ilişkisinin, husumetlerinin olmadığını görüyoruz. Bu durum, Türkiye'de etnik grupların genellikle birbirinden tecrit yaşamaları ya da herkesi Türk kabul

9 Bu durum elbette ki gündelik yaşamda Kürtler ve Türkler arasında bir çatışma olmadığı anlamına gelmez. Kendi kafalarında sakladıkları bir düşmanlık elbette olabilir. Ama, önemli olan annelerin yaşadıkları travmaya rağmen bunu bir sivil/toplumsal düşmanlık dili içinde ifade etmemeye özen göstermeleri. Bu durumun kendisi Türkiye'de etnik sorunun özgün boyutlarını düşünmemizi kolaylaştıran bilgiler sunuyor.

etmenin bir sonucu olsa gerek. Farklı etnik kökenden gelen insanların birarada yaşama pratiğinin çok fazla olmadığı, ya da bunun önemsenmediği toplumsal çevrelerden geliyor Türk anneler. Onları 'Kürt gerçeği' ile karşı karşıya getiren şey PKK.

Türk anneler PKK'ya karşı çok güçlü bir öfke ve düşmanlık duygusunu açığa vuruyorlar. PKK'nın 'elebaşları' ile diğerleri arasında bir ayrım yapıyorlar. PKK'nın elebaşları Apo ve Sakık; hemen hepsi bunları öldürebilecek kadar öfkeli. Çocuklarını öldüren bu elebaşlarının affedilmemelerini ve asılmalarını istiyorlar. Bunları affetmeye kalkın, destekleyen politikacılara karşı büyük bir kızgınlık gösteriyorlar. Öte yandan, PKK'nın dağa çıkardığı diğer insanları çocukluk çocuk, kandırılmış, cahil, işsiz, yoksul insanlar olarak görüyorlar. Çoğunun bu işi kandırılarak, zorlanarak, maddi çıkarlar karşılığında yaptığını inanıyorlar. Bunlar topluma kazandırılmalı; iş ve eğitim verilmeli. Çünkü, onlar da birer 'ana kuzusu' ve insanca yaşamaya layık çocuklar.

Türk anneler PKK'luların anneleri hakkında açıkça ifade ettikleri düşmanca fikirler beslemiyorlar. Onlar da kendileri gibi anne ve hiçbir anne çocuğunun kötü olmasını istemez. Bazı Türk anneleri, PKK'lı anneleri, "çocuklarına sahip olup eğitmek" ile suçlayıp eleştirebiliyor. Böylece kendilerinin 'annelik görevi'ni nasıl başarı ile yaptıklarını; bunun ne kadar zahmetli ve sorumluluk gerektiren bir iş olduğunu anlatarak rahatlıyorlar. Ama, her şey sonunda 'annelik' sözcüğünün arkasında eriyip gidiyor. Onlar için her anne aynı duygularla yaşıyor ve gerçekleri görererek 'yüreği sızlayan' yine anneler oluyor.

Türk anneler yaşadıkları acıların nedenini, oğullarının devletle bir ilişkisi (askerlik) sırasında, ne istedikleri belli olmayan birilerinin (PKK) gelip çocuklarını öldürmeleri şeklinde algılıyor. Bu, hem devlete yöneltilen bir eleştiri, hem de PKK'ya yönelik bir öfke haline dönüşüyor. Kendilerinin olmayan ve tanımlayamadıkları bir sorun yüzünden çocukları kurban oluyor; anneler bir anlamsızlık dünyası içinde kalakalıyorlar.

Türk anneler, siyasi değerlendirmelerinde sık sık 'dış düşmanlar' anlatısına da başvuruyorlar. Başlarına gelen felaketin önemli nedenlerinden biri de Türkiye'nin 'dış düşmanları': Türkiye'nin iyiliğini istemeyen, onu bölmek, parçalamak isteyenler, PKK'yı destekleyenler ve kıskırtanlar. Bu konudaki sözler 'popüler' anlatıların bir tekrarı olarak konuşmalara giriyor.

"Türklere değil, Kürt kimliğini tanımayan devlete karşıyız."

Türk annelerden farklı olarak, Kürt anneler için 'savaş hali' bilinen bir durum. Onlar, polis, karakol, silahlı çatışmalar, ölme ve öldürmeler, bombalar ve yıkımlar arasında uzun süredir yaşamayı başarmış kadınlar. Hiçbiri 'savaş hali'ni olağanlaştırmamış; ama bu durumun nasıl biteceğine dair somut bir fikre de sahip değil. Hepsini, çok içten olarak, 'kardeş kanı'nın durması gerektiğini

söylüyor ve bu savaşın haksız, kirli ve anlamsız olduğunu belirtiyorlar. Savaş, bu kadınların yaşamının bir parçası olmuş ama eşitlik ve özgürlük içinde bir yaşama duydukları özlemi kurutmamış. Onlar, artık 'kimliklerinin verildiği' bir dünyada, düşmanlıkları yok ederek yaşamak istiyorlar; 'barış' istiyorlar.

Yaşanan siyasal şiddet süreci, görüştüğümüz Kürt kadınların hepsinde 'Kürtlük bilinci' olarak ortaya çıkan bir dönüşüme yol açmış. Kürt anneler, eskiden mutlu ve huzurlu yaşadıkları bir dönem anlatısını sohbetlerinin içine mutlaka yerleştiriyorlar. Bu 'altın çağ' anlatısı Kürt olduklarını söylemeye başladıklarında bozuluyor; ondan sonra bir baskı ve zulüm dönemi başlıyor. Bu baskı ve zulümün öznesi 'T.C.' ya da 'devlet' olarak tanımlanıyor. Devlet, asker, polis, özel tim, korucu ve özellikle de 'kontra' dedikleri çeteleşmiş devlet aygıtları ile özdeşleşiyor. Onların 'dava'sı Kürtlüklerini reddetmelerini isteyen bu devlet aygıtlarıyla mücadele içinde tanımlanıyor. Onlar için Kürt olmak artık 'doğal' bir durum; anadillerini konuşmak ve öğrenmek, anadillerinde radyo, televizyon dinlemek, Kürt oldukları için ayrımcılığa uğramamak istiyorlar. "Kendi toprağımızda, kendi kültürümüz ve dilimiz ile yaşamak istiyoruz" diyorlar. 'Kürt kimliğinin tanınması' olarak tanımladıkları bu durum bir hak talep etme ve eşit vatandaşlık konumu isteme şeklinde dile getiriliyor. 'Kimlik hakları' sözcüğü bütün anneler için sıradan günlük konuşma dili içine yerleşmiş sözcükler arasında yer alıyor.

'Kürt kimliği', onlar için uğruna kan ve can verdikleri kutsal bir dava. Bu kutsal dava, onların eşit ve özgür vatandaş olma talebi olarak dile geliyor. Onların derdi toplumun Türk, Ermeni, Alevi ya da Sünni bireyleriyle değil; eşit vatandaşlık statüsü tanımayan devletle. Akan kanın durması bu hakların tanınmasına bağlı. Dökülen kanın bedeli özgürlük ve eşit vatandaşlık olarak geri isteniyor.¹⁰

Algılanan ve tanımlanan çatışma Türkler ile değil, devlet ile kendi Kürt oluşları arasında beliriyor. Zaten onlar, yüzyıllardır aynı topraklarda Türklerle beraber yaşıyorlar; bu toprakların bağımsızlığı onların atalarının kanlarıyla da kazanılmış. Onlar 'gitmek' değil, 'birlikte yaşama' istemlerini dile getiriyorlar. Onların 'Türkler' ile bir sorunu yok; zaten Türklerle çok bir arada yaşamadıkları için -aynı Türk anneler gibi- bir somut çatışma ilişkisi tanımlamaktan da uzaklar. 'Etnik tecrit' koşullarında, kendi etnik grupları arasında yaşayagelmiş bu insanlar sadece Kürt olmaktan dolayı rahatsızlık duymamak, ayrımcılığa uğramamak ve devletin baskısına uğramamak istiyorlar.

¹⁰ Kürt kadınların istekleri "Kimliğimizi istiyoruz" kalıp cümlesinde ifadesini buluyor. Bu kimlik kavramı çoğu zaman kültürel düzeyde tanımlanıyor. Çok az sayıda (iki) Kürt kadın kendi toprakları ve bunun üzerindeki kaynakları -petrol gibi- kullanma ve yararlanma haklarından ve bir Kürt devletinin varlığının sorunları çözeceğinden bahsetti. Kürt anneler "kimlik hakları" arasında sadece anadile bağlı kültürel hakları dile getiriyorlar; siyasal haklara ilişkin bir özel talep dile gelmiyor. Siyasal talepler, sohbetlere zaman zaman katılan baba/eş konumundaki erkeklerin bazılarında, o da sorular şeklinde dile geliyor.

4. Devlet, siyaset, şiddet

'Devlet' ile ilgili görüşlerinde birbirlerinden farklılaşan Türk ve Kürt anneler, konuşma çözümün alanı olan siyasete ve genel olarak içinde yaşadıkları siyasal nedenli şiddete gelince büyük ölçüde aynı zihniyet yapısı içinden konuşuyorlar.

Askere oğul gönderme: Devlete sadakat ile devletle pazarlık arasındaki anneler

Çocuklarını askere gönderen Türk annelerin, oğullarının devletle olan bu ilişkisini birbirinden niteliksel olarak ayrıştırılabilecek birkaç düzeyde algıladıkları ve tanımladıkları görülüyor. Onlar için devlet kutsal bir kelime ve 'devlete sadakat' tartışmasız bir sembolik değer. Türk anneler, 'vatan görevi' olarak tanımladıkları bu değerden normal ve doğal bir durum olarak bahsediyorlar. Bu bağlamda askere gitmek, 'devlet'i onaylamanın ve sadakatini belirtmenin ifadesi olarak ortaya çıkıyor: devletin sürekliliği, gücü ve bütünlüğü ile vatanın can güvenliğinin sağlanması arasında kurulan bir ilişki. Askere gitme edimi, devlet, vatan ve millet gibi kavramlarla ilişki kuruyor ve 'devletin gerekliliği'ne olan inancı ortaya koyuyor.

Devletin bu sembolik düzeydeki meşruluğu kolay kolay sarsılmıyor. Oğlunu, bu devlet uğruna şehit vermiş anneler, sembolik sadakatlerini önemli bir eleştiri içermeksizin sürdürüyorlar. Oğullarının devlet eliyle, devlet görevi yaparken ölümü, vatandaşla devlet arasındaki sembolik bağlılık ilişkisini yıkmayarak, devletin somut işleyişine yöneltilen eleştirilerden oldukça bağımsız bir düzeyde sadakat bağını sürekli kılıyor. Bu durum, devletin somut işleyişine yönelen bir 'onay'dan çok, ideolojik düzeydeki önemine gönderme yapıyor. Diğer bir deyişle, oğulları şehit düşen anneler, devletin soyut düzeydeki meşruluğunu kabullenirken, somut işleyişe ilişkin eleştirilerini de rahatlıkla dile getiriyorlar. Devlet ile somut düzeyde kurulan ilişki, kendisini başka bir düzeyde tanımlıyor ve devlet kurumlarının değerlendirilmesi bağlamında ortaya çıkıyor.

Çocuğunu askere gönderme üzerine konuşmalar, başka bir düzeyde, bu eylemin devlet ile bir tür karşılıklı 'alış-veriş' ya da 'pazarlık' gibi değerlendirildiğini gösteriyor. Bu durum, devlet ile uyrukları arasında 'verdiğine karşılık bir şey alma' mantığına dayanıyor. Askerlik yapmanın kişisel tercihe bağlı olmayan, devletin 'zorunluluk' ilkesine göre düzenlediği bir alan olarak algılandığı düzeyde askere gitmenin 'PKK ile savaşıma' bilinci olarak değil, devlete sadakat olarak algılandığını görüyoruz; devlet istiyor, erkekler yapıyor. Bunun yanısıra, askere gidenlerin ve bunların ailelerinin uğradığı kayba bir karşılık tanımlandığı da görülüyor. Askerlik yapmanın bu karşılığı, devletin uyması gereken bazı ilkeler olarak ortaya çıkıyor.

Bu ilkelerin başında devletin, askere alırken eşit davranması gereği geliyor.

Buna göre, sadece yoksulun, garibanın çocuğunu değil; zenginin, politikacının çocuğu da aynı koşullarda askerlik yapmalıdır. Bu ilke, devlet tarafından en çok ihlal edildiği düşünülen ilke olarak görülüyor. Görüşülen annelerin hemen hepsi bu konuda devletin eşitlik ilkesine uymadığını; sadece kendi çocuklarının savaşa gidip öldüğünü, zengin çocuklarının en rahat yerlerde, tatil yapar gibi askerlik yaptıklarını belirtiyorlar. Çocuklarını askere gönderip onları tekrar ancak bir ceset torbasında -bazen parçalanmış olarak- geri alan anneler huşmetlerini, PKK kadar, devletin bu tutumuna da yöneltiyorlar. "Zenginlerin ve politikacıların çocukları da aynı şekilde askere gitse zaten bu savaş olmaz, ya da çoktan bir çözüm bulunmuş olurdu" diye düşünüyorlar. "Askere gidenlerin şehit olmasının sonu gelmiyor; çünkü, bu konuda karar verenlerin çocukları savaşa gidip ölme riskiyle karşı karşıya kalmıyor" şeklindeki düşüncenin hemen her konuşmada dile getirildiği görülüyor. Bu kanaat nedeniyledir ki, çocuklarının ölümünden PKK'yı sorumlu tuttıkları kadar, bu konuda bir çözüm üretemeyen 'siyasiler'i, TBMM'yi de sorumlu tutuyorlar.

Askere göndermede devletten beklenen ikinci karşılık, oğulları şehit olursa yüzyüze kalacakları maddi, manevi kaybın giderilmesi oluyor. Eğer oğulları 'vatan görevi' yaparken ölmüşse -şehit olmuşsa- bunun 'kutsallığı'nın vurgulanması kadar, maddi bir kayıp olarak değerlendirilmesi de dikkati çekiyor. 'Şehit anneleri', kendi duygularını ifade ederken, sık sık aldıkları 'şehit aylığı'nın miktarı, bağışlar, bedava ulaşım olanaklarından yararlanıp yararlanmadıkları, kamu kamplarında bedava tatil olanağı gibi konularda konuşuyorlar. Bu alandaki farklı uygulamalar, yasal düzenlemeler, haksızlıklar ve yetersizlikler -tadır duygularıyla birarada- dile getiriliyor. Bu beklenen karşılık onların kazandığı 'şehit anneliği' statüsünün bir gereği sanki. Onlar, bu yeni statünün devlet katında bir karşılığı olması gerektiğini; kendileri için 'yeni' hakların oluşumuna neden olması gerektiğini ima ediyorlar. Oğullarının canı karşılığında maddi kazanımlarının olması gerekiyor. Çünkü çalışma ve para kazanma yaşındaki oğulun kaybı gerçekten de bir çok ailede önemli bir gelir kaybı olarak algılanıyor ve öyle de yaşanıyor.

Türk anneler 'ordu'yu değil, 'siyasiler'i sorumlu tutuyor

Askere çocuğunu gönderen ve onu tekrar bir ceset torbasında geri alan Türk anneler devleti, genellikle, ordu ile Parlamento-siyasi partilerdeki 'siyasiler'den oluşan ikili bir yapı olarak algılıyor. Bu ayrım içinde ordu, saygın ve eleştiri dışı bir konumda belirleniyor; kısmi ve istisnai eleştiriler ise üstü örtük bir biçimde dile getiriliyor. Sorunların asıl kaynağı -ve aynı zamanda çözümün de yeri- olarak ise Parlamento ve 'siyasiler' gösteriliyor. 'Siyasiler', sorunu çözmekten uzak, 'koltuk kavgasında', garibanın derdinden anlamayan, ilgilenmeyen kişiler olarak tanımlanıyor ve büyük bir eleştiri hedefi haline getiriliyorlar.

Devletin ordu kanadı tartışma dışı; düzenli, işini yapan ve eleştirilmeyecek bir kurum. Annelerin hemen hepsi ordu ile bir sorunlarının olmadığını; komutanların kendilerini bayramlarda, ölüm yıldönümlerinde ziyarete geldiklerini, arayıp sorduklarını belirtiyorlar. Bu aramalar, genellikle hatırlama, gönül alma niteliğinde oluyor. Askerî makamlarla anneler arasında somut bir diyalog yok; sembolik ve hiyerarşik bir ilişki söz konusu. Oysa ki anneler, devletin öteki kanadı olan sivil siyasi kurumlara aynı şekilde bakmıyorlar; onlar hakkındaki kanaatleri çok olumsuz. Annelere göre 'siyasiler' onların farkında değil; ne arayıp soruyorlar, ne de kendilerinin farkındalar; cenaze törenlerine bile gelmiyorlar. 'Siyasiler', koltuk kavgasından başka bir şey bilmeyen, kendi çıkarlarını düşünen insanlar. Hiçbir güven telkin etmiyorlar ve saygınlıkları da yok. 'Başımızdakiler', 'Meclistekiler' olarak niteleniyorlar; sadece milyarlık maaşlar alarak, milyarlık koltuklarda oturan ve milletin haline görmeyenler olarak tanımlanıyorlar.

Kürt anneler için devlet yekpare ve şiddetin nedeni

Kürt anneler için olup biten her şey devletle ilgili. Devlet ise asker ve sivil olarak ayrışmıyor. Devlet, 'derin' bir devlet ve çoğu zaman 'kontralar' olarak niteleniyor -özellikle çocukları ya da eşleri faili meçhul bir cinayete kurban gitmiş kadınlar açısından bu böyle. Çok bilinmeyen, gözle görülmeyen, ama kendi çevrelerinde herkesin tanıdığı ve hakkında konuştuğu bir 'derin' devlet bu.¹¹ Devlet, asker kadar hatta daha çok 'özel tim' ve polis. 'Siyasiler' ise, bu duruma seyirci kalanlar, bu durumdan çıkar sağlayanlar, görevlerini yapmayanlar. Savaş bir tür 'çark'; döndükçe onlar kaybediyor, bazıları kazanıyor. Kazançlılar, yolsuzluk, silah ve uyuşturucu kaçakçılığını yönetenler. Devletle kendileri bu dünyada yalnız olarak karşı karşıya; araya giren hiçbir sorun çözücü yok. Bu karşıtlığın nedeni de kendilerinin 'Kürt kimliği'.

11 Türk annelerin orduyu tartışma dışı tutan görüşü ile Kürt annelerin devleti yekpare bir kurum gibi karşıya alan görüşü, üzerinde durulmaya değer bir farklılık. İlkinde, askerî kurumların eleştirisi dışı bırakılıp, sivil siyasi kurumların bu kadar yoğun bir eleştirisi alması, "Demokratik değerlerin benimsenmesi ve işleyiş açısından korkutucu bir durumla mı karşı karşıyayız?", ya da "Bu durum, bir 'askerî yönetim' özlemi olarak yorumlanabilir mi?" sorularını aklı getiriyor. Öte yandan, Kürt annelerin bir istisna tanımlamadan devlete bir bütün olarak karşı olmaları, "Şiddetten başka hiçbir yönetime ışık tutmayan bir 'totalite'le mi karşı karşıyayız?" sorusunu sorduruyor. Bu çatışmalı konunun yanısıra, başka bir düzeyde, sorunun çözümünün de sadece Parlamento tarafından gerçekleştirileceğine dair yaygın inanç, Kürt ve Türk anneleri birbirine yaklaştırarak, onları siyasal sistemin genel mantığı içinde doğru yerlere doğru talepler yöneltmeye götürüyor. Bu çelişkili durum, Türkiye'deki siyasi kültür üzerine kafa yoranları elbette fazla şaşırtmayacaktır. Türkiye'de, 'etnik sorunlar' karşısındaki konumların ordu ve devlet üzerinden tanımlandığını; toplumsal ve gündelik yaşamla -henüz- ilişkilendirilmediğini söylemek mümkün. Öte yandan, yaşanan her sorunun çözümünün 'siyaset'te olduğuna dair yaygın inanç Türkiye'de 'apolitik siyaset' tartışmalarına bir boyut katıyor. Çözümler 'siyaset'ten bekleniyor, ama bunu söyleyenler kendilerini bir 'siyasi özne' olarak tanımlayamıyorlar. Siyasetin 'apolitikliği' ile insanların 'siyaset'ten beklentileri hiçbir düzeyde kesişmiyor.

Şiddete karşı olmak/kendisine yönelen şiddete karşı olmak ikileminde anneler

Görüşüğümüz hem Türk hem de Kürt anneler için şiddet, sadece kendilerinin başına gelenle ilgili. Türk anneler, kendi çocuklarını öldüren PKK'yı; Kürt anneler ise kendi kimliklerini tanımayan devleti şiddetin kaynağı olarak gösteriyorlar. Türk anneler, gönüllü olarak savaşa giden ve PKK'yı 'temizleme'yi amaçlayan çocuklarının yaptığını şiddet olarak görmüyor; Kürt anneler ise 'kimlik isteyen' çocuklarının dağa çıkarak silahlanmalarını şiddet olarak görmüyor.¹² Biri, vatana karşı görevini yapıyor, diğeri kendi 'kimliğini koruyor'. Şiddetin kendisi bizatihi bir sorun değil.¹³ Kendi başlarına gelenin, sorunları şiddetle çözmeye kalkmaktan değil, karşı tarafın uyguladığı şiddetten kaynaklandığını düşünüyorlar. Böylece, şiddet olumlanmış ve -her türlü ılımlı ve çatışmacı olmayan bir üslub arayışına rağmen- kaçınılmaz hale gelmiş oluyor.

5. Politikleşen ama vatandaş olamayan kadınlar

Hem Türk hem de Kürt anneler için 'siyaset' ve onun temsil edildiği Meclis, hükümet ve milletvekilliği, aynı zamanda yaşanan kardeş kavgasını ve akan kanları durdurabilecek tek makam: Çözümün adresi siyaset. Siyasiler, isteseler bu acıları önleyebilirler. Ama, bu olanaksız görülüyor; çünkü kendileri bu acıları yaşamıyorlar. Anneler, siyasette karar alanlarla, bu kararların sonucunu yaşayanlar arasındaki toplumsal farkı ve kısır döngüyü, kendi dillerinde çok iyi ifade ediyorlar. Onlara göre, bu kısır döngü kırılmadıkça çözüm de yok. Siyasetin somut biçimlenişi, kurumsal örgütlenmesi ve araçsallaştırılma tarzı anneler için çocuklarının ölmesine yol açan temel neden; ama, aynı zamanda çözümün de geleceği yer.

Türk anneler savaşın biteceğine ve bir çözüm olacağına dair bir inanç beslemiyorlar. "Böyle devam eder" görüşü egemen. 'Barış' diye bir sözcük dağarcıklarında yok. Zaten onlar bir savaşın olduğuna da inanmıyorlar. Somut bir çözüm önermiyorlar. Söyledikleri tek şey "bunu siyasiler çözecek". Onlar da 'evlat acısı' yaşarlarsa bu işi çözerler; yoksa olanaksız. Türk annelerinin konuşmalarında 'demokrasi' diye bir sorun çözme yöntemi yok. Onlar düzen ve istikrar istiyorlar; aileleri, çocuklarıyla birlikte, gerekirse 'bir lokma, bir hırka' yaşamaya razılar. Kendilerinde, yaşanan sorunları çözecek bir güç de algılamıyorlar. Onlar sadece

12 Hiçbir anne ölen çocuğunun aynı zamanda başka bir annenin çocuğunu öldürmüş olabileceğini aklına getirmiyor. Annelerin gözünde kendi çocukları sadece 'öldü', sanki hiç 'öldürmedi'. Kendi çocuklarının bir başka insanı öldürmüş olabileceği onlar için çok yabancı bir düşünce.

13 Görüşme yapılan annelerin çoğu gündelik yaşamda karşılaştıkları şiddete karşı da duyarsız görünüyordular. Oysa, kadınların gündelik yaşamlarında da şiddete dayalı ilişkiler içinde yaşadıkları çok belirgindi. Araştırmanın konusu kadınların gündelik yaşamlarındaki şiddet olmadığı için bu noktayı sadece belirtmekle yetinelim.

istiyorlar; ama kendileri bir şey yapamıyor ve bunu da "Bizim neye gücümüz yeter ki?" sözcükleriyle anlatıyorlar. Onların vatandaşlık bilinci, sorunun çözüm adresinin siyaset ve TBMM olduğunu söylemekle sınırlı kalıyor. Bu da onların, kendi güçsüzlükleri içinde de olsa, adresi doğru saptadıklarını gösteriyor.

Türk anneler, Kürtlerin kendi dillerini konuşmalarından ve kültürel kimliklerini açıkça yaşamalarından korkmuyorlar; hatta, bunu doğal karşılıyorlar. Ama, bu uğurda şiddete başvurmak hoş görülemez bir durum ve 'vatana ihanet' ile özdeş. 'Kürtlere evet, ama şiddete hayır' olarak özetlenebilecek bu görüş, şiddete başvuran Kürtlerin en ağır biçimde cezalandırılması talebine dönüşüyor. Türk anneler şiddet ortadan kalkmadan çözüm olacağına inanmıyorlar. Bunun yolunu da, PKK'nın yok edilmesinde görüyorlar. Bu çözümü yaratmak, devleti yönetenlerin görevi. Bu görevi yerine getiremeyen 'siyasiler'in gitmesi ve yerine 'çözülebilecek olarlar'ın gelmesi gerekiyor. Sorun onların boyutunu alıyor; siyasetin yeniden düzenlenmesinde düğümliyor.

Türk anneler, yaşadıkları acıdan sonra, kendilerini ayrı bir toplumsal grup olarak görmeye başlıyorlar. Kendilerini sadece 'şehit ailesi' olarak tanımlıyorlar. Dertleri ortak; bu dert başkaları tarafından kolay kolay algılanamaz. Bir araya gelip örgütlenme talepleri belirgin bir ivme kazanmış. Hepsi mevcut demek ya da vakıfları tanıyorlar ve ilişkileri var. Bu alandaki örgütlenme sorunlarını tartışıyorlar, eleştiriyorlar, öneriyorlar. Aralarında, engellendiklerini, kendilerine yasal izin verilmediğini, siyasi partilerin kendilerini yönlendirmeye çalıştıklarını da dile getirenler var. Bu örgütlenme çabalarının amacı ölümleri durdurmak olarak değil; birbirlerini tanımak ve yardımlaşmak, yasal haklarını almak (şehit aylığı, vb.), dertlerini kamuoyuna duyurmak olarak tanımlanıyor. Bu amaçların içinde 'Kürt sorunu'na bir çözüm önermek gibi bir konu hiç yer almıyor. Onlar kendilerini bir özne olarak görmekten çok, 'araçsallaştırılmış' yaşamlarının pratik sorunlarını çözmek ve karşılaştıkları kayıpları bir ölçüde telafi etmek peşindeler.

Kürt anneler de, aynı Türk anneler gibi, yaşadıkları şiddet ve savaşın sona ermesi için çözümün parlamentoda, siyasetçilerde ve devletin uygulayacağı yeni politikalarda olduğunu söylüyorlar. Yani, çözümün adresi siyaset. Çözümün yolu, devletin şiddet ve baskı uygulamaktan vazgeçmesi, Kürt kimliğini tanıyıp onlara eşit vatandaş konumu sağlamasından geçiyor. Bunu yapacak siyasal özneler sivil siyaset aygıtları (parlamento ve siyasal partiler), ordu ve zaman zaman da diğer büyük devletler olarak adlandırılıyor. Ama, bunu zorlayacak ya da olanaklı kılacak bir yöntem de tanımlayamıyorlar. Bu belirsizliğin arkasında, tıpkı Türk annelerde olduğu gibi, siyasetçilere ve parlamentoya duyulan güvensizlik yatıyor. Çünkü 'siyasiler' ölen gençlerle ilgilenmiyorlar; onların çocukları askere gidip ya da dağa çıkıp ölmüyor. Onların çocukları da diğerleriyle eşit koşullarda olsa savaşın ne olduğu anlaşılacak ve bu 'kardeş kanı'na bir çözüm bulunacak.

'Barış', Kürt anneler için çok-anımlı bir sözcük; neredeyse bütün özelemlerini bu kelimenin içine katıp konuşuyorlar. Barış, akan kanın durması demek; barış, Kürt kimliğinin tanınması demek; barış, yeni bir Türkiye demek. Hatta, birçok anne için barış, köyüne geri dönmek, ailesinin geri kalanının yaşamının korunması demek. Barış kelimesine yüklenen anlamlar çoğullaştıkça sözcük 'Kürt kimliği' mücadelesinin sembolü haline dönüşüyor. Onlar için siyasetin getireceği çözüm kendi 'Kürt kimlikleri' ile uyumlu olmak zorunda. Çözüm, devletin Kürtlere uyguladığı baskı ve işkenceden vazgeçerek 'barış'ı getirmesi. Barışın koşulu, bunu bilen ve gerçekleştirebilecek 'siyasiler'in başa gelmesi. Diğer deyişle, sorunun çözümü siyasetin yeniden düzenlenmesinden geçiyor. Ama, siyasetin yeniden düzenlenmesi isteği 'demokrasi' kelimesinin geçtiği cümlelerle ifade edilmiyor. Barış ve demokrasi kelimeleri bir araya gelmiyor ve 'haklar istiyoruz' talebi demokratik sorun çözme sürecinin diliyle konuşmuyor. Türk annelerin 'düzen' istemi gibi, Kürt annelerin 'barış' istemi de demokrasi-nin diliyle konuşmuyor.

Görüşülen Türk ve Kürt annelerin kendi etnik cemaatleri içinde, çoğu zaman farklı etnik gruplardan tecrit edilmiş yaşamları nedeniyle, etnik farklılıklarla 'birarada yaşama'nın olanakları hakkında bu görüşmelerden bir çıkarsama yapma olanağı yok. Ama, her iki kesimde de kendi etnik gruplarına aidiyet duygusunun yüksek olduğu ve buna bağlı milliyetçi eğilimlerin güçlü olduğu dikkat çekiyor. Bu güçlü milliyetçi eğilimler 'öteki'nin yaşadığı şiddete karşı bir duyarsızlığı da beraberinde getiriyor. Çözüm, 'öteki'nin vazgeçmesi, yenilmesi ya da durumu kabullenmesi olarak tanımlanıyor. Şiddete son verme karşısındaki bu güçsüzlük ve duyarsızlık, sevginin, korumanın ve yaşamı savunmanın simgesi olan annelik ile çelişkili görünüyor. Nereden gelirse gelsin, her tür şiddetin yok edici olduğunu kavramış bir annelik söyleminin ortaya çıkmadığı gerçeği, birlikte yaşamayı olanaklı kılacak bir aktif siyasal düzenleme iradesine sahip vatandaşlık anlayışının olmayışı ile birleşiyor.

Hem Türk hem de Kürt annelerin, çocuklarının ölümüne yol açan ve kendi yaşamlarında travmatik kırılmalar yaratan savaşın sona erdirilme koşullarını devletin/siyasal sistemin yeniden düzenlenmesi gereğine bağlamaları, Türkiye'de devlet-vatandaş ilişkisinde ortaya çıkan gerilimleri gösteriyor. Annelerin sözlerinin gerisinde toplumun sorunlarından kopuk, vatandaşların sorunlarına duyarsızlaşmış bir devlet ve siyaset algılaması var. Bu doğru teşhis dikkatleri toplumsal temelli bir etnik çatışmadan, toplumsal taleplerden kopan bir siyasal sistemin sorunlarına çekiyor. Annelerin sözlerinde ortaya çıkan bu 'vatandaşlık' konumu sadece soruna doğru teşhis koyan, ama 'çözüm'ü düşünmek için kendinde hiçbir güç ve sorumluluk görmeyen bir 'vatandaşlık' anlayışı.

Anneler, kendileri ile toplumsal ve siyasal yaşam arasındaki ilişkiyi çocukları aracılığıyla kuruyorlar. Onlar, kendi adlarına ve kendi yaşamlarının içinden bir birey olarak değil, çocuklarının deneyimleri ve yaşamları içinden konuşarak

kendi toplumsal konumlarını tanımlıyorlar. Bu durum, annelerin kamusal alanda meşru söz söyleme konumlarını 'annelik' kimliklerine bağlı kılıyor. Bu 'annelik kimliği' ise, onlara sadece çocukların sorunları çerçevesinde bir konuşma olanağı sağlıyor ve bunu aşan konularda onları pasif, güçsüz ve etkisiz kılıyor. Annelerin 'vatandaşlık' statüsü çocukları aracılığıyla kuruluyor; bu 'biyolojik' ilişkisellik onların kendilerini, siyasal olgulara müdahale edebilme etigine ve bilincine sahip aktif vatandaşlar olarak tasarlayıp yönlendirmelerini engelliyor.¹⁴ Annelerin kamusal alana yönelen sözleri 'dişil' bir duygusallık düzeyinde konumlanıyor; bu 'duygusal' nitelmesi de, siyasal alanın rasyonel, çıkar ve hesaba dayalı, güce bağlı kazanma/kaybetme ikilemelerine göre yapılanmış değerleri karşısında onların ikincilleşmesine ve 'apolitik' olarak değerlendirilmesine yol açıyor. Annelerin sözlerinin politik bir değer kazanması ise, bu apolitikliği kırmıyor.

14 Buradan çıkarak, Türkiye'de yaygın olan, 'annelerin barışı getirmesi' stratejisi hakkında birşeyler söylemek mümkün. Erkeklerin önemli bir kısmının bile etnik ve sınıfsal ayrımlar nedeniyle siyasetin 'özneleri' haline gelemediği ve 'eşit vatandaşlık' mücadelesinin erkekler arasında bile hâlâ sürdüğü bir siyasal sistemde kadınların nasıl siyasal 'özne'ler haline gelebileceği çok tartışılması gereken bir konu. Orta ve üst sınıf Türk kadınların 'feminist' hareket aracılığı ile kendi eşitlik mücadelelerini sürdürmeye çalıştıklarını biliyoruz. Bu eşitlik mücadelesinin temelde 'birey' kavramına dayandığını, kadın haklarının aile, eş, annelik gibi erkeklerden farklılaştırılmış bir kavramsallaştırma üzerinden değil, 'birey olarak kadın' olma üzerinden talep edildiğini söylemek mümkün. Tartışma, alt sınıf kadınlara, hele de Kürt kadınlara geldiğinde 'birey olarak kadın' kavramının bütün anlamını yitirdiği görülüyor. 'Annelerin barışı getirmesi' stratejisi alt sınıf kadınları -savaşa muhatap olma ve savaş nedeniyle en çok zarara uğrayan toplumsal kesim olma bağlamında- 'annelik' kimliği ile kavıyor. Bu durum, mevcut 'ataerkil cinsiyet rejimi'nin çok yönlü bir sarsıntıya uğratılma süreci yaşanmadan anneliğin nasıl siyasal bir 'özne' haline gelebileceği tartışmasını zorunlu kılıyor. "Barış-annelik ikilisi, anneliğin 'apolitiklik' konumunu nasıl sarsabilir?" sorusu önemli bir soru oluyor. Bu sorunun yanıtını vermenin bugün için çok zor olduğunu biliyorum. Ama, söylenebilecek bazı genel 'doğrular' var. Barış ile anneliğin ilişki kurabilmesi, demokratikleşme istemi ile ataerkilliğe karşı bir mücadelenin ilişkilendirilmesi gerekiyor. 'Otoriter siyasal sistem' ile 'ataerkil cinsiyet sistemi' birlikte düşünülmedikçe ve ilgili bütün sorunlaştırmalar etnik, sınıfsal ve cinsel farklılıklar açısından yeniden tartışılmadıkça bu sorulara doğru yanıtlar bulmak olanaksız görülüyor.

Yakınlarını kaybeden kişilerin ruhsal durumlarının ve yas tepkilerinin karşılaştırılması

Tuba Özpolat Olgun* - Şahika Yüksel**

Sevilen bir insanı ölüm nedeniyle kaybetmenin yol açtığı yas yaşantısı çoğu insanın yaşamı boyunca bir veya birçok kez karşılaşılabileceği evrensel bir olgudur (Zisook, 1987). Yas genellikle çok acı ve üzüntü verici bir yaşantı olarak görülmeyle birlikte, yasin neden olduğu etkiler insanın duygu ve düşünce dünyasıyla sınırlı kalmamakta, kişinin bedensel ve sosyal işlevleri de etkilenmektedir. Birçok insan sevdiği kişinin kaybına zaman içinde uyum sağlamakta, yaşamındaki olağan rollerine kaldığı yerden devam etmekte ya da kaybın gerektirdiği yeni rolleri benimsemekte, yaşamdan yeniden haz almaya, diğer insanları yeniden sevmeye ve yakın ilişkiler kurmaya başlamaktadır (Zisook, 1987). Yalom (1980; aktaran Yalom ve Lieberman, 1991) ölümün kendisinin yok edici, ancak ölüm üzerinde düşünebilmenin, ölümle ilgili duygularımızı farkedebilmenin ve paylaşabilmenin zenginleştirici bir deneyim olduğunu, yas alanında çalışan bir çok klinisyen de kaçınılmaz bir acı süreci başlatan her kayıp yaşantısının yeterli biçimde işlendiği takdirde, kişinin ruhsal yönden büyümesini ve olgunlaşmasını sağlayan gizil bir güç taşıdığını düşünmektedir (Parkes ve Weiss, 1983; Schucter ve Zisook, 1993). Diğer yandan yas kısa ya da uzun süreli birçok olumsuz sonuç doğurma riski de taşımaktadır. Bazı insanlar sınırlı bir zaman içinde yasını çözememekte, yaşları daha süregelen bir gidış kazanabilmektedir. Bazı durumlarda da yasin neden olduğu zorlanma kişide önceden varolan bedensel veya ruhsal bir hastalığın kötüleşmesine, yeni bir hastalığın başlamasına, alkol ve sigara kullanımında artışa veya klinik açıdan önemli bir depresyona yol açabilmektedir. Bu bağlamda yas, aynı zamanda tıbbın ve sosyal bilimlerin birçok dalını ilgilendiren önemli bir halk sağlığı sorunudur (Zisook, 1987).

(*) Bakırköy Dr. Sadi Konuk Eğitim ve Araştırma Hastanesi.

(**) İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı.